

Андрија Миливојевић

Три вида приповедачке прозе Леонида Леонова

I

Предмет овога написа су старије приповетке Леонида Леонова, мање истражене у њихову значењу за сагледавање физиономије и значаја овога великог епичара.

Он је писао у тим приповеткама о чудесном, али оно је у тим делима никло на тлу обичног. Оно што одмах пада у очи при читању приповедачка Бурига, Јегорушкина пропаст, Ваљина лутка, Туатамур није немогућност збивања описаних у њима већ необичност мотива и њихова истанчана обрада.

При том у овим мотивима нема мистике. Живот стваран, овоземаљски помаља лице из свакога реда и са сваке стране. Натприродно, расуто у прегригтима маште ту и тамо да би допунило стил источњачких кажа није и неприродно. Далеко од тога да буде само себи циљ и сврха, оно је облик приповедања, згодно средство. Мења се од хумора до дубоке људске трагике. Велик познавалац руског народног живота, нарочито руских шума, Леонов је испричао причу о наказном шумском вилењаку и његовим доживљајима ван шуме а онда јој је, на крају, дао облик неке врсте скаске: „Тако причаше деда Јегор из Старог Ликејева.“ Ова последња реченица није дописана да би се њом указало на изворност приче већ да би слика простодушност казивања била што потпунија, што више на народну. Сем тога, сама прича постаје овако уоквирена, прича у причи. Деда Јегор говори о Буриги као о „проклетнику“, али не без извесног надмоћног подсмеха и сажалења.

Једном је Бурига зими доспео у руке људи, служио им као лакеј, бивао показиван за паре, вршио разне циркуске вештине, али без помоћне мреже (можда

у овој приповеци лежи корен познијег интересовања пишчевог за привлачну снагу коју циркус има увек за људе), те се оклизне и угрува. Злопатећи се у псећој кућници добио је костобољу и најзад је умакао да скита по свету. Његови доживљаји су описани без обавезе да поуче, више са намером да забаве те се она прича може сматрати и за дечју, онакву као што је Ваљина лутка и какве је нарочито успешно писао Карел Чапек.

Испреплетеност доживљеног и замишљеног, стапање маште, жеље и привида (у Дрвеној краљици) чине осебеним живот у машти виђен другачије него у простодушној народној уобразиљи. Координате међусобно супротних животних позива ипак се не секу, и не само на странама књиге. Разберена фигура шаховске краљице преображава се у девојку са љубичастом марамом.

Страсна жеља да се ход сопствених фигура победоносно заврши у противничком табору слива се у жељу за доживљавањем необичног. То необично није фиксна идеја. Оно је било и опет се јавља, али само када у сећање допре танак звук флауте. Онда ништа није немогуће, вејавица се преображава у пролећни сунтон, укочено постаје крилато, немогуће је могуће, и све је уопште много, много јасније него што у стварном животу бива.

Само неколико тонова и тактова кадри су да раскриле меће доживљавања. Сваки, макар и бескрајно мало чујан делић звука је свет затворен у себе, запретан у забраву. А онда, са појављивањем и растењем звучања као да опадају ледене наслаге свакодневних доживљаја, дрвена краљица добија руке, привлачи и одвлачи далеко у простор и време, у уживање, сновиђење.

Али, где чуда! Оно што је до малочас лако и неодољиво пловило високо на крилима мелодије одједном је постало крхко и ломно као водени цвет. Налет ветра кроз разбијено окно, глас собарице или осећање глади и студени чине зачарани свет рањивим. Он одједном постаје блед и нестваран и неповратно ишчегава у тај мах.

После, а када — ко то зна? — Маријаночка са љубичастом марамом ће се преобратити у дрвену фигуру и ова опет у њу, некад брже, некад спорије и у краткотрајним вихорењима сна и јаве протицаће сати као минути. Символика је фино изражена, потчињеност љубави и игри реалистично описана. Свет дрвене краљице лебди између могућег и немогућег; тегобе и сласти идења за њом и напрезања да се одгонетне тајна тријумфа. То је истинитост своје врсте.

„Међу кућама, у њихове прве и друге спратове загледале су се жуте очи ношене међавом, промицала су, бризгајући плаве пахуљице свуд унаоколо, снежна

стада, увлачећи у ледену таму ноћи без звезда слонове који су се весело преметали преко главе.

Затим је проклизила, ковитлајући се вихорно, сва прошарана као клубе свеже чипке, кула под самим прозором. И опет је неко, изгубљен у тој мењави, поновио познату мелодију припијајући бескрве усне уз флауту . . .“

Стефан Цвајг је пишући познату новелу о шаху имао нешто друго пред очима. Његов играч шаха се високо уздиже поимањем закона игре. Сама игра и успех као да су поистовећени са животом, престају да буду његов исечак и Цвајг описујући своје човека као да подвлачи: *Esse homo*. У Леонова то није тако. Игра и тражење, налажење нечега што покатакд муњевито ишчили, нестане, тачније: замени се другим, заогрне се крајњом супротношћу као плаштом, упућује на веровање у могућност за наше појмове бескрајног преплитања слика које настају из нереда и уобличују се у живот. Дакако, игра има крај. Само, овде он није зато што је такав закон игре и што се она мора завршити. У собу Владимира Николајевича Извјекова улази собарица Наталија и каже: „То је теби онај, риби, дошао.“ Извјеков је, међутим, прошао свим стазама од насладе до потпуног умног помрачења.

Остале приповетке из поменуће групе стоје донекле по страни као нарочита врста приповедачке прозе. Неке су написане у тону: била једном једна . . .

II

Све ове приповетке нису касније довеле до неког дела Леоновљева стваралаштва шире развијеног и трајније уобличеног. Па ипак оне су доврхуњене у свом стилу и баш у тој области представљају необично важну етапу у развоју овога писца.

Њихов претег који их држи у области реалног (мада је у њима доста фантастике, али не и бизарности) јесу слике. Снагу и упечатљивост утиска чине људи разодевени речима које сежу у саму срж њихове животности. Митско је у њима само једно, оно што се у легендама приписује и свецима и распусницима, и здравим и болесним, и лепим и ружним и старим и младим — нагон за самопотврђивањем докле то живот макар само тиња.

Свеједно је да ли је он, тај живот, запламсао у беспутном леденом пространству или у степама којима харају скитачке хорде. Обузети љубављу, мржњом, болом због изгубљеног детета или немогућношћу да буду вољени онако како желе и осећају људи живе и трају на свим мердијанима и под свим поднебљима. Способност да се то схвати и изрази је извештан доказ космополитизма у духу Леонида Леонова.

Филозофија мистичног га није привукла. Није, дакле, њом био подстакнут да напише ове приповетке. Мислити супротно — било би наивно; читалац не може сматрати све што је написано за лично пишење. Зашто су онда приповетке **Туатамур** и **Јегорушкина смрт** написане? Чини се да је мотив ж и в о т н о с т и неодољиво привукао аутора, наметнуо му се необичношћу и могућношћу да живот види са несвакидашње тачке гледишта. Приповедање је донекле у повишеном тону, излагање догађаја се врши у првом лицу. Туатамур не говори о себи као о грлосечи нити уопште силнику кадром да потчини свакога ако му се то прохте. Он је храбар и сетан вршилац воље која је и изван њега. Зато он не припада сасвим колу типских јунака. Он има, ако не поуздано знање оно бар предосећање и наслућивање блиске пропасти. Доиста, он пропада. Не умире већ доживљује нешто горе — срамотан живот. Ипак, тај живот је био узвитлан и распет између хтења и моћи, између врха и дна. Тако се ова источњачка прича може сматрати и песмом у прози, као **Кан и његов син** Максима Горког.

У приповеци **Јегорушкина смрт** стакле су се све врлине ове збирке којој и та приповетка припада и сплеле су се у склад што представља, рекло би се, највећи Леоновљев домет коришћења митом и збиљом.

Све је ту слика, начињена од безброј малих, као мимогред створених слика. Оне су разнобојне и ваздушасте, али не и безначајно лаке. Јате се и расту, разастире се и смањују, као по такту музике која је други облик сликања. Усавршеност језика је толика да се речи од прве урезују у памћење, ништа не губећи од непосредности и упечатљивости. Оне се нижу и израстају једна из друге.

У забигости тундре, између никад мирног мора, заборављене Земље и небеског свода догађа се драма. Она је узвишено проста, као што су и људи који је преживљују. Лишени су свега што под другим поднебљем другим људима допуњује живот. Сами, на рубу елемента, са прстодушношћу нишчих духом они доживљавају живот као нешто исконско, онако како се примају ваздух, разочарање, здравље — све што живот даје или намеће.

Хришћанство таквих људи, ако уопште може бити говора о клици верског у здравим, снажним људима, чије су душе чврсто ујљебљене у живот — својеврсно је. „Кад би се Исус родио не у витлејемској земљи, већ на њуњугској, не би му дошли мудраци на поклоњење... Дошао би Јегорушка... Дошла би бескућница Мавра из Неле, донела би котарицу купина и две котарице маховице. Дошао би Самојед Тјака, као трећи дошао би, подарио би Исусу мајушине ваљенке и песмицу би о себи испевао, о Тјаки веселом.

Раба се данас цар на Њуњугу. Исус му је име . . . Испадало је тако: два младенца — једном од њих је суђено да буде рибар, другоме — цар. Ухватиће рибар рибицу и донеће је цару . . . У радости Јегорушкиној и Ириној има много тихе радости и простоте, уздржане љубави према детету, Варламу Јегоричу. То дете је било једна од најјачих њихових веза са овим светом у тундри који нема много знакова и прилика да своје постојање изрази. Њихова љубав је могла да се распе у небројено малих љубави, да се сва сажме и усретреди на само један предмет или само једно биће, често не ни на само биће већ на неку ствар која томе бићу припада. Капа малог Варлама Јегорича у Јегорушкиним рукама постајала је као дете, држао ју је нежно као да му је оно само на рукама. Пловидба и рибарење добијали су нову драж јер је, радећи, могао да се бави у мислима сином, да му измишља разна нежна имена, да стрепи, бли, отклањајући бојаљиво помисао о могућем губитку детета.

По
в
с
љ
д

А помисао је расла, као што допире хук таласа и буре, испрва само као наговештај, па као ружно предосећање нарастала је до страховите збиље и одједном је била ту, пунећи душу ужасом и стравом. Дете је умрло.

Јегорушка није тражио божју заштиту за дете. У његовој преданости и скрушености, у његовом односу према богу није било ничега фаталистичког. Па ипак, он је сличан Јову; само, то није библијски Јов. Његова несрећа није уздигнута до мита, нити страдање превазилази границу могућног људског трпљења.

Сво приповедање као да се сажима у две слике, упоредо међусобно везане и потпуно супротне по садржају и облику. У првој је описана радост у другој бол због изгубљене радости. Нити при првом доживљају човек захваљује богу, нити се у другом предано задовољава оним што је и како је. Нема захвалности, нема погружености, нема хуђења. Просто — човек живи. Управо то — спасоносна способност да се остане и живи после свих потреса и недаћа, али не зато што то бог хоће већ што достаје и траје животне снаге, чини приповетку ирелигиозном.

Тек наредним својим деловима приповетка је у области фантастике, али ни тада се не може рећи да је она сама себи циљ и сврха. Кад га пијанство не може да умири и удаљи од помисли на смрт вољеног детета Јегорушка осети привлачну снагу смрти. Упућује се да у непостојећем свету потражи своје дете. Крећу се баш кад су људске птице летеле у крајеве преко седам мора и гора, у земљу плаву и цветну, где умрло дете наставља да живи. Јегорушка се хвата за ноге једне такве птице и лети.

„Пустош и празнину је видео, где је живео и чекао Варлам Јегорич који сада шета у плавој кошуљици по обалама непостојећих река. И помаљало се са источнога краја сунце, и било је прекрасно, и топила се са пролећним снегом душа, и као да му се хтело да надрасте, да испуни собом ледену, безваздушну пустош“.

Но, не издржа Јегорушка. Збацио га је његов чудни коњ, а како је то било баш над морем, подухватили су га ветрови, окретали, обртали и предали води. Јегорушка пропада, али не умире.

Фантастика у Леоновљевим новелама, тако непаметно и неправедно критикована, није нешто вештачко ни страно његовој духовној природи, а наравно ни руској књижевности уопште. Пушкин, Тургенев, Гогољ нарочито, па Чехов, Љесков, Алексеј Ремизов, Алексеј Толстој, да се помену само најистакнутији уносили су у ткиво свог приповедања бујност народне уобразиље. Ако се пажљивије и помније загледа иза маштовите и бајковите фасаде уочава се настојање ових писаца да се што више приближе духу руске народне књижевности.

III

Поједини књижевни критичари, као Старикова, на пример, виде извесну сличност у ликовима Достојевског и Леонова. Ова два велика писца потпуно су различити по темпераменту, схватањима, мисаоној оријентисаности и врсти дара. Горња тврдња се, вероватно, базира на приповеци Крај малог човека и извесним мислима Ивана Карамазова. Сличност је само привидна. Сукобљеност са животом, са оном његовом преломном тачком када смисао и разумност постојања потискују у страну све остало, ситно и неважно — подстиче сличне мисли и код Леонова и код писца „Браће Карамазових“. Само, разлика у начину казивања и у њиховом личном ставу је огромна.

Достојевски је каткад болесно — патетично, онако страшно како то умеју понижени и увређени поистовећивао сопствене болове са општим, наставао на свој начин линију Weltschmerz-а. Људе је представљао као неку врсту личног портрета, читав свет својих романа и приповедака населио је и испунио собом. Ако би се желело да се нађе нека сличност између професора палеонтологије Лихарјова и неке друге личности из руске књижевности, онда би ту сличност требало тражити са професором класичних језика, синонимом бјељиковштине, једном од оних којима је упућен благ и сажалив прекор: „Рђаво ви живите, господо!“

Лихарјов оличује знатан део руске интелигенције коју је Револуција помела, не зато што јој се ова су-

протставила — она то, просто, није била кадра да учини, већ зато што и није била интелигенција у правом смислу речи, живећи као у неком вакууму, без потребне мисаоне и животне тежине.

Но, највећи недостатак Лиларјова није био предоређен њиховим материјалним хабитусом. Тамо где су се нашли завела их је њихова природа. Ни Лихарјов, ни доктор Јелков нити било ко други на докторовим сеансама није кова Андреја Болконског ни Пјера Безухова. Вртлог грађанског рата и Револуције не само да доводи у пометњу њихову способност мишљења и расуђивања, већ и њихова срца не осећају никакав потрес до онога што га сваки од њих за себе трпи. Болконски и Безухов осећају и мисле као умни Словени — живот им се не чини вредним ако нису дубоко свесни разлога и смисла његовог постојања.

По
в
е
ља

Лихарјов и друштво у коме се кретао нису се винули до потребе расуђивања о себи, смислу својих судбина, о души о чему су Руси њихова доба могли сатима да расправљају. Нису имали ни тренутне лудности какве имају извитоперени људи код Достоејевског. Њихова трагедија, тих професионалних интелектуалаца је — у њиховој умној ограничености.

Ова приповетка, као и „Скитница“, „Тамна вода“, „Бела ноћ“ писане су као што је Чехов писао своју „причу о једном путовању“, Степу. Прича је одбачена, или, боље рећи, потиснута, или, што је још тачније: о вртини да се буде занимљив није се водило рачуна. Многи би прошао крај старе сељанке коју напушта вид, или скитача одгурнутог у свет жениним неверством. Сиже би био занимљив, помислио би неко, да су ти људи изузетни, па би и њихова осама онда била изузетна. Али овако . . .

Леонов ипак изванредно занимљиво пише о оваквим људским судбинама. Он не ствара надахнуто књижевне потке њихових судбина, само налази необично у обичном и приповедачким поступком учествује у њиховом току. Тиме постиже двоструко: чини збивања и људе у њима реалним а границу међу књигом и „стварним животом“ скоро невидљивом али ипак присутном. Он приповеда таквим речима и тако испреплетаним као да за привлачно у приповеци не мари а оно га ипак прати јер ту, на страницама његове књиге може да буде уочено и да се допадне. Ово је дар и вештина, али ипак не доминантна у његову књижевном проседеу. На питање: шта је у овим приповеткама најбоље, одговор може да буде само један — све.